

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.2.47>

ДЕРЖАВНІ ОРГАНИ ТА УСТАНОВИ У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОСВІТУ НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ

Новіцька І.В.,

*аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності,**Центральноукраїнський державний університет**імені Володимира Винниченка*

ORCID: 0009-0000-4787-9970

e-mail: inovitska@cuspu.edu.ua

Новіцька І.В. Державні органи та установи у сфері реалізації права на освіту неповнолітніми особами

У статті здійснено комплексний аналіз функціонування державних органів і установ у процесі реалізації права на освіту неповнолітніми особами в Україні. Наголошено, що освіта є одним із базових прав людини та критично важливим чинником соціалізації, формування особистості й забезпечення рівних можливостей. Особливу увагу приділено неповнолітнім як соціально вразливій категорії населення, яка потребує посиленого захисту та підтримки, особливо в умовах сучасних викликів, зокрема збройної агресії та воєнного стану. У межах дослідження розглянуто нормативно-правову базу, що регулює права дітей на освіту, а також проаналізовано діяльність основних органів, які здійснюють управління у сфері освіти.

На основі аналізу статей 62 Закону України «Про освіту» та 53 Закону України «Про повну загальну середню освіту» виявлено чітку структуризацію управлінських повноважень, що свідчить про прагнення до децентралізації та системного підходу в освітній політиці. Зазначено, що ефективна реалізація права на освіту неповнолітніми особами залежить не лише від законодавчого забезпечення, а й від інституційної спроможності органів влади, належної координації між ними та адаптації до кризових умов. Розглянуто вертикальну структуру управління у сфері освіти, яка складається з Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки України, центральних органів виконавчої влади, у сфері управління яких перебувають заклади освіти, Верховної Ради Автономної Республіки Крим та Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування.

Підкреслено, що у період воєнного стану актуалізується необхідність розширення функціоналу відповідних органів, зміцнення міжвідомчої взаємодії, впровадження інноваційних форм навчання, цифрової трансформації освітнього середовища та підвищення професійного рівня педагогічного і управлінського персоналу. Наголошено на важливості соціального супроводу з боку структур, що опікуються дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Ключові слова: право на освіту, неповнолітні, органи управління, воєнний стан, заклади освіти.

Novitska I.V. State bodies and institutions in the field of implementing the right to education by minors.

The article provides a comprehensive analysis of the functioning of state bodies and institutions in the process of realizing the right to education by minors in Ukraine. It is emphasized that education is one of the basic human rights and a critically important factor in socialization, personality formation, and ensuring equal opportunities. It was emphasized that education is one of the basic human rights and a critically important factor in socialization, personality formation, and ensuring equal opportunities. Special attention is paid to minors as a socially vulnerable category of the population that requires enhanced protection and support, especially in the face of modern challenges, in particular armed aggression and martial law. The study examined the regulatory framework that regulates children's rights to education, and also analyzed the activities of the main bodies that manage education.

Based on the analysis of Articles 62 of the Law of Ukraine «On Education» and 53 of the Law of Ukraine «On Complete General Secondary Education», a clear structuring of managerial powers was revealed, which indicates a desire for decentralization and a systemic approach in educational policy. It is noted that the effective implementation of the right to education by minors depends not only on legislative support, but also on the institutional capacity of government bodies, proper coordination between them, and adaptation to crisis conditions. The vertical structure of governance in the field of education, which consists of the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Education and Science of Ukraine, is considered, central executive

bodies, in the sphere of management of which educational institutions are located, the Supreme Council of the Autonomous Republic of Crimea and the Council of Ministers of the Autonomous Republic of Crimea, local state administrations and local self-government bodies.

It is emphasized that during the period of martial law, the need to expand the functionality of relevant bodies, strengthen interdepartmental cooperation, introduce innovative forms of learning, digital transformation of the educational environment, and improve the professional level of teaching and management personnel becomes more urgent. The importance of social support from structures that care for children who find themselves in difficult life circumstances is emphasized.

Key words: right to education, minors, government bodies, martial law, educational institutions.

Постановка проблеми. Освіта відіграє ключову роль у формуванні особистості, її соціалізації, забезпеченні рівних можливостей та реалізації інших прав і свобод громадян. Особливого значення набуває гарантування прав на освіту саме для неповнолітніх осіб, оскільки вони є однією з найуразливіших категорій населення, яка потребує особливого захисту та підтримки з боку держави. Законодавство України та міжнародні документи, ратифіковані державою, визначають обов'язок держави гарантувати доступ до якісної освіти для кожної дитини, незалежно від її соціального статусу, місця проживання, стану здоров'я чи матеріального забезпечення.

На реалізацію права на освіту неповнолітніх спрямована діяльність широкого кола державних органів та установ – від Міністерства освіти і науки України до органів місцевого самоврядування, закладів освіти, служб у справах дітей, центрів соціальних служб тощо.

Мета дослідження: розкриття особливостей функціонування та взаємодії державних органів і установ у забезпеченні реалізації права на освіту неповнолітніми.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика реалізації права на освіту неповнолітніми особами є предметом наукового дослідження, зокрема у сфері адміністративного, освітнього, соціального та конституційного права. Вчені аналізують правові механізми забезпечення доступу до освіти, ефективність діяльності державних органів та установ, що відповідають за дотримання прав дитини, а також проблеми рівності, захисту вразливих категорій неповнолітніх і впливу кризових умов (таких як воєнні дії або надзвичайні ситуації) на реалізацію права на освіту.

У вітчизняній науковій літературі питання ролі та компетенцій державних органів і установ, що реалізують право на освіту, зокрема неповнолітніми, висвітлювали такі науковці: В. Авер'янов, Ю. Битяк, Т. Краснобока, О. Мармаза, В. Маслов, О. Мироненко, І. Орловська, Н. Протасова, В. Сиченко, Ю. Шемшученко, Л. Шкіль.

Виклад основного матеріалу. Право на освіту є одним із базових і невідчужуваних прав людини, яке визначає рівень особистого, соціального й економічного розвитку. Для неповнолітніх осіб – дітей та підлітків – це право набуває особливого значення, оскільки формує основу для подальшої інтеграції в суспільство, реалізації потенціалу, соціальної мобільності та правової самореалізації. В Україні реалізація права на освіту закріплена в Конституції, міжнародних договорах, чинних законах та підзаконних актах.

Одним із ключових факторів ефективної реалізації права на освіту є діяльність державних органів та установ, які безпосередньо або опосередковано забезпечують дотримання стандартів доступності, якості та безперервності освіти.

Право на освіту неповнолітніх закріплені у низці нормативно-правових актів, зокрема, у Конституції України [1], Законах України «Про освіту» [2], «Про повну загальну середню освіту» [3], «Про професійну (професійно-технічну) освіту» [4], «Про охорону дитинства» [5] та інших. Звісно, законодавче забезпечення створює основу для діяльності відповідних державних органів, проте ефективність реалізації права на освіту значною мірою залежить від інституційного механізму його втілення.

У статті 62 Закону України «Про освіту» визначені органи управління у сфері освіти. Так, до органів управління у сфері освіти належать: Кабінет Міністрів України; центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки; центральний орган виконавчої влади із забезпечення якості освіти; постійно діючий колегіальний орган у сфері забезпечення якості вищої освіти; державні органи, яким підпорядковані заклади освіти; Верховна Рада Автономної Республіки Крим; Рада міністрів Автономної Республіки Крим; органи місцевого самоврядування [2].

У свою чергу, статтею 53 Закону України «Про повну загальну середню освіту», до органів управління у сфері загальної середньої освіти віднесено: Кабінет Міністрів України; центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки; центральний орган виконавчої влади із забезпечення якості освіти; центральні органи виконавчої влади, у сфері управління яких перебувають заклади освіти; Верховна Рада Автономної Республіки Крим; Рада міністрів Автономної Республіки Крим; місцеві державні адміністрації; органи місцевого самоврядування [3].

Отже, для управління освітою створюється система державних органів управління, органів громадського самоврядування, які діють у межах повноважень, визначених законодавством. В організації функціональній структурі державного управління освітою можемо виділити три рівні:

1) вищий (Верховна Рада, Президент, Кабінет Міністрів) формує засади державної освітньої політики, приймає закони, визначає економічні, соціальні, юридичні гарантії їх реалізації, контролює їх дотримання, затверджує загальнодержавні програми розвитку, обсяг фінансування. Кабінет Міністрів України визначає перелік центральних органів виконавчої влади, вносить пропозиції Верховній Раді щодо призначення їх керівників, реалізує державну освітянську політику тощо);

2) центральний (Міністерство освіти і науки України, інші державні органи, які беруть участь у формуванні освітньої політики, розробляють концепції, прогнози, проекти цільових державних програм розвитку, пропозицій і доповнень до законодавчих актів, здійснюють контроль за дотриманням законодавства у сфері освіти);

3) місцевий (органи влади АРК, місцеві держадміністрації, виконавчі органи місцевих і районних у містах рад, які відповідають за реалізацію державної освітньої політики на території відповідної адміністративної одиниці, готують і вносять на розгляд відповідної ради проекти бюджетних витрат на освіту, здійснюють управління закладами освіти, координують роботу інших структур влади щодо реалізації державних, регіональних програм розвитку освіти) [6, с. 190-191].

З огляду на викладене, можемо зробити узагальнення про те, що структурна модель державного управління освітою має чітку трирівневу ієрархію: вищий, центральний і місцевий рівні. Така система ґрунтується на принципах розподілу владних повноважень, субсидіарності та децентралізації, які прямо або опосередковано закріплені в Конституції України та профільних законах у сфері освіти. Юридично значущим є визначення меж компетенції кожного рівня: від формування державної політики на макрорівні до її реалізації через виконавчі органи та органи місцевого самоврядування. Можна погодитися з підходом до визначення функціонального поділу, оскільки він забезпечує системність, узгодженість і вертикальну відповідальність. Водночас ефективність такої моделі на практиці часто ускладнюється недостатньою фінансовою автономією місцевих органів, слабкою координацією між рівнями та фрагментарністю нормативно-правового регулювання.

Здійснивши правовий аналіз зазначених вище статей, можемо виявити чітку диференціацію повноважень та рівнів відповідальності між суб'єктами управління. Обидві статті демонструють дотримання принципу децентралізації, що сприяє підвищенню ефективності управлінських процесів у сфері освіти. Включення органів місцевого самоврядування до обох переліків дозволяє краще враховувати потреби громад на рівні локального освітнього управління. Також позитивним є визначення органів, відповідальних за забезпечення якості освіти, що відображає сучасні підходи до управління освітньою системою через орієнтир на результативність.

У контексті подальшого дослідження, розглянемо деякі органи управління у сфері освіти. Одряду варто підкреслити, що Кабінет Міністрів України виступає найвищим органом у системі виконавчої влади, наділеним повноваженнями щодо формування та реалізації державної політики у ключових сферах суспільного життя, включаючи сферу освіти. У межах реалізації загальнодержавної політики уряд вживає комплексних заходів для забезпечення прав і свобод людини й громадянина, зокрема – у контексті доступу до якісної освіти, розвитку науково-технічного потенціалу та підтримки інноваційної діяльності. Одним із пріоритетних напрямів діяльності Кабінету Міністрів України є забезпечення належної організації та функціонування освітньої системи через розробку нормативно-правових актів, програмних документів, а також виділення відповідного фінансування.

Важливою складовою реалізації зазначених повноважень є функція спрямування та координації діяльності міністерств і інших центральних органів виконавчої влади, зокрема Міністерства освіти і науки України. Уряд також здійснює контроль за їхньою діяльністю з метою забезпечення ефективного впровадження державної освітньої політики. Такий механізм управління дозволяє забезпечити цілісність, узгодженість та стабільність державного управління у сфері реалізації освітніх прав, у тому числі прав неповнолітніх осіб.

Основні повноваження у сфері формування та реалізації державної політики в галузі освіти, зокрема щодо прав неповнолітніх, належать Міністерству освіти і науки України, яке здійснює загальне нормативне, методичне та інституційне забезпечення освітньої сфери.

На період дії воєнного стану цьому Міністерству надано повноваження видавати накази з невідкладних питань, не врегульованих законодавством про освіту. Основна увага органів влади фокусується на організації освітньої діяльності закладів освіти всіх ланок освітньої системи, підтримці учасників освітнього процесу (педагогів та здобувачів освіти) та забезпеченні безпеки освітнього середовища [7, с. 29]. На регіональному рівні управління здійснюється департаментами (управліннями) освіти обласних, міських та селищних рад. Вони, у межах делегованих повноважень, відповідають за реалізацію державної політики у сфері освіти на місцях, формування місцевих освітніх

програм, розподіл бюджетного фінансування, а також за створення умов для доступу до освіти всіх категорій дітей без виключення.

На локальному рівні освітня система переважно представлена мережею закладів освіти, які виконують ключову функцію забезпечення доступу до навчальних послуг для дітей і молоді. До таких закладів належать заклади дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, спеціалізованої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти. Вони є основними інституційними осередками реалізації державної освітньої політики на місцях.

Заклади освіти не лише здійснюють безпосередній навчально-виховний процес, але й відіграють важливу соціалізуючу та захисну роль у громадах, особливо в умовах суспільної нестабільності. Їх діяльність координується органами місцевого самоврядування та регіональними структурами Міністерства освіти і науки України. З огляду на виклики, пов'язані з воєнним станом, ефективність функціонування освітніх закладів на локальному рівні набуває критичного значення. Саме на цій ланці найчастіше виявляються проблеми доступності, якості та безперервності освіти для дітей, зокрема тих, що опинилися в зоні бойових дій або були змушені змінити місце проживання.

Зауважимо, що особливу роль у забезпеченні прав неповнолітніх на освіту відіграють служби у справах дітей, органи опіки та піклування, центри соціальних служб, які здійснюють соціальний супровід дітей, що перебувають у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт, внутрішньо переміщених осіб тощо. Їхня діяльність є критично важливою в умовах кризових викликів війни, внутрішньої міграції, руйнування інфраструктури.

Результати здійсненого аналізу дозволяють зробити висновок, що до ключових суб'єктів державного управління у сфері освіти, що реалізують права неповнолітніх, належать: Міністерство освіти і науки України, який виступає центральним органом виконавчої влади, формує та реалізує державну політику в галузі освіти, координує діяльність освітніх закладів, розробляє освітні стандарти та нормативи; обласні, районні та міські департаменти (управління) освіти – органи місцевого самоврядування, що здійснюють управлінські функції на регіональному рівні, координують діяльність закладів освіти, забезпечують доступність та якість освітніх послуг; заклади освіти – як безпосередні виконавці освітнього процесу, що водночас зобов'язані сприяти реалізації правових, психолого-педагогічних та соціальних аспектів розвитку особистості дитини; служби у справах дітей – реалізують політику у сфері захисту прав дитини, зокрема у разі порушення права на освіту або його невиконання батьками; органи опіки та піклування – здійснюють контроль за здобуттям освіти дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування; центри соціальних служб – супроводжують сім'ї з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах, у тому числі в частині доступу до освіти.

В окремих випадках, особливо під час дії воєнного стану, важливу роль відіграють також органи внутрішніх справ, органи юстиції, а також міжнародні організації та благодійні фонди, що забезпечують підтримку у реалізації права на освіту неповнолітніх.

Висновки. Відповідно до окресленої мети дослідження, було здійснено комплексний аналіз функціонування та взаємодії державних органів і установ у сфері забезпечення реалізації права на освіту неповнолітніми. У результаті проведеного дослідження встановлено, що право на освіту є однією з ключових гарантій соціального становлення особистості та її подальшої інтеграції в суспільне життя. Ефективна реалізація цього права неповнолітніми потребує узгоджених дій низки суб'єктів публічного управління, насамперед Міністерства освіти і науки України, органів місцевого самоврядування, служб у справах дітей, органів соціального захисту, а також закладів освіти. Оптимізація міжвідомчої взаємодії, посилення правового супроводу, цифрова трансформація та підвищення професійної компетентності працівників системи є необхідними умовами для якісної реалізації права на освіту для кожної дитини в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 23.06.2025).
2. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Дата оновлення: 01.06.2025. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 23.06.2025).
3. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020 р. № 463-IX. Дата оновлення: 15.06.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 23.06.2025).
4. Про професійну (професійно-технічну) освіту: Закон України від 10.02.1998 р. № 103/98-ВР. Дата оновлення: 01.06.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 23.06.2025).

5. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. Дата оновлення: 07.06.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 23.06.2025).
6. Супрун В. Механізми формування ефективної системи управління в освіті України на основі європейського досвіду. *Вісник післядипломної освіти*. Серія: Соціальні та поведінкові науки. 2020. Вип. 12. С. 183–218. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vispdoso_2020_12_13 (дата звернення: 23.06.2025).
7. Коваленко Д., Захарін С. Функціонування системи освіти України в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека»*. 2023. № 4 (34). С. 27–34. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/24896/3/%D0%9A%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%97%D0%B0%D1%85%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%BD.pdf (дата звернення: 23.06.2025).